

Bir Şâkirdin Kaleminden Osmanlı Ticârî Coğrafyası

Ülkü YANCI*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde modernleşme dönemi ile birlikte Batı etkisi hissedilmeye başlanmış, çağın gereklerine ayak uydurabilmek adına pek çok yeni eğitim kurumu açılmıştır. Sultan Abdülhamid'in destekleriyle açılan Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi de bu okullardan biridir. Okul ticari hayattan uzak olan Osmanlı vatandaşlarını bu hayata dâhil edebilmek ve özellikle Sanayi Devrimi sonrası tüm dünyada yaşanan değişikliklere adaptasyonu sağlamak için açılmıştır. Çoğu araştırmada yükseköğretim düzeyinde açılan ilk ticaret mektebi olarak tanımlanan okulun ders programında coğrafya, tarih, hesap, iktisat, kimya, hukuk ve fizik derslerinin yanında ticari hayatın uluslararası boyutu da düşünüldüğünden olsa gerek Rumca, Fransızca, Arapça, İtalyanca ve İngilizce gibi lisan dersleri de yer almıştır. Bu çalışmada mektebin üçüncü ve dördüncü sınıfında verilen Ticari Coğrafya dersi için yazılmış olan "Memâlik-i Osmaniye'nin Coğrafya-yı Ticâriyesi" adlı eser konu edilmiştir. Eser, Ticaret Mektebinde bu adla bir ders olmasına rağmen ders kitabı olarak okutulacak bir eserin bulunmaması üzerine Ticaret Mektebi son sınıf öğrencilerinden Hüsrev Manolyan tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada söz konusu eser çok hacimli olmaması nedeniyle günümüz Türkçesine uyarlanarak aktarılmış, ayrıca Osmanlı Devleti'nde coğrafya biliminin gelişimi, Ticaret Mektebinin kısa bir tarihçesi ve eserin müellifi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ticaret Mektebi, Coğrafya.

Ottoman Commercial Geography From a Students' Pen

ABSTRACT

In the education system of the Ottoman Empire, the western influence began to be felt with the modernization period, and many new educational institutions were opened in order to keep up with the requirements of the age. Hamidiye Commercial School, which was opened by the support of Sultan Abdulhamid, is one of these schools. The school was opened in order to include the Ottoman citizens, who were far from commercial life, and to adapt to the changes experienced all over the world, especially after the industrial revolution. The curriculum of the school, which is defined as the first commercial school opened at the higher education level in most studies, includes language courses such as Greek, French, Arabic, Italian, and English, as the international dimension of commercial life is considered in addition to geography, history, calculus, economics, chemistry, law, and physics courses. In this study, the subject is the work named "The Commercial Geography of the Ottoman Lands" written for the Commercial Geography course given in the third and fourth grades of the school. The work was written by Hüsrev Manolyan, one of the senior students of the Commercial School, after there was no work to be taught as a textbook, though there was a course with this name in the Commercial School. In the study, since the work in question was not very voluminous, it was adapted to modern Turkish, insights about the development of geography in the Ottoman Empire, a short history of the Commercial School, and the author of the work are also given.

Keywords: Ottoman State, Commercial School, Geography.

1. Giriş

İnsanoğlu var olduğundan beri yaşadığı coğrafyayı tanıma ihtiyacı hissetmiş, hayatını bulunduğu bölgenin coğrafi şartlarına göre şekillendirmiştir. Kültürlerin ve medeniyetlerin oluşmasında coğrafya çok etkili bir faktör olmuş, bulunulan coğrafya hayatın her alanını muhakkak etkilemiştir. Coğrafya bilgisine olan ihtiyaç insanlık tarihi kadar eski olsa da bir bilim olarak coğrafyanın ortaya çıkışı Antik dönem Yunan medeniyetine dayanır. Eski Yunan bilim adamlarından Heredotos (M.Ö. 484?- M.Ö. 430-420), bölgesel coğrafya kavramını ortaya atmış, o dönemde bilinen dünyanın bir tasvirini yaparak dünya üzerindeki halklar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Strabon (M.Ö. 63- M.S. 23?), onun fikirlerini devam ettirmiş, Eratosten (M.Ö. 276- M.Ö. 194) ve Batlamyus (M.S. II. yüzyıl) ise haritacılık alanında çalışmalar yaparak matematiksel coğrafyaya öncülük etmişlerdir (Oruç, Tokcan, Demirkaya, 2006). Ortaçağ İslam Dünyası'nda coğrafya ilmine dair ilk çalışma Harezmi (öl. 847) tarafından yazılan Sûretü'l- Arz adlı eserdir. Bu eserde genel olarak Batlamyus'un coğrafyaya dair görüşlerinin genişletilerek ele alındığı görülür. Antik Yunan coğrafya bilgilerinin bu şekilde İslam Dünyası'na aktarıldığı ve sonrasında Ortaçağ İslam Dünyası'nda coğrafya ilmine dair pek çok eserin yazıldığı bilinmektedir. İbn Hurdazbih (820?- 920?),

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, u.yanci@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 01.08.2022; Makalenin Kabul Tarihi: 14.11.2022

Makdîsi (946-1000), İstahrî (10. yüzyıl), İbn Havkal (10. yüzyıl) ve İdrîsî (1099-1166) gibi isimler Ortaçağ İslam Dünyası'nda coğrafya üzerine önemli çalışmaları olan bilim adamlarıdır (Karakaş Özür, 2019).

Osmanlı Devleti'nde coğrafya çalışmaları başlangıçtan itibaren, bahsedilen İslâm coğrafyacılarının oluşturduğu bu zengin ve elverişli zemin üzerinde gelişme fırsatını bulmuştur. Kuruluş dönemi Osmanlı coğrafyacılığı bir taraftan şark eserlerinin tanınması, tercümesi ile şekillenirken bir taraftan da yollar, seyahatnameler ve bazı şehirlere dair monografi türünde orijinal eserlerin telifi gerçekleştirilmiştir. 17. asırdan itibaren ise, Kâtib Çelebi (ö. 1657), Ebubekir Efendi ve Evliya Çelebi'nin (ö. 1684?) eserleriyle Osmanlı coğrafyacılığı zirveye ulaşmıştır (Ak, 2004; Ak, 1993). Klasik dönemde Osmanlı'nın coğrafyaya olan ilgisi denizlerde üstün olma gayreti ile de ilgilidir. Zira Hint Okyanusunda etkin olma mücadelesi özellikle 17. yüzyılda Osmanlı deniz coğrafyacılığının gelişmesine katkı sağlamış bu dönemde Seydi Ali Reis, Piri Reis gibi ünlü isimler önemli çalışmalara imza atmışlardır (Adıvar, 1991).

Osmanlılar 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa ülkelerinde harp teknolojisi, madencilik, haritacılık, pusula, saatçilik hususlarındaki gelişmeleri yakından takip etmişler, aynı zamanda tıp, astronomi, coğrafyaya dair bilgileri de aktarmışlardır (Gümüşçü, 2010). Ancak 17. yüzyıldan itibaren bilimde ve eğitim kurumlarında İslam geleneğinden Batı geleneğine doğru bir geçiş aşaması yaşanmaya başlamış coğrafya bilimine olan alaka da bu yönde gelişme göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı bilimi İslam bilim geleneğinin etkisinde olduğu ilk dönem ve Batı bilim geleneğinin etkisinde olduğu ikinci dönem olarak birbirinden ayrılmalıdır (İhsanoğlu, 2010). Bunun nedeni Avrupa'da yaşanan bilimsel gelişmelere kayıtsız kalınmamasıdır. Bilimsel gelişmeler Batı'dan aktarılırken ister istemez tercüme faaliyetleri hız kazanmıştır. 19. yüzyılda yapılan tercüme faaliyetleri esasen Osmanlı bilim dünyasında coğrafyaya dair ilginin artması anlamına da gelmektedir. Üstelik Osmanlı'nın son yüzyılında kaleme aldığı coğrafya çalışmaları basit bir dille yazılmış ve bu durum halkın bu bilime olan ilgisini de artırmıştır (Üstüner, 2019).

Sanayi Devrimi ile anlaşılan bir husus ülkelerin kalkınmasında coğrafyanın ne kadar ehemmiyetli olduğu gerçeğidir. Ayrıca askerî alandaki gelişmeler tüm dünyada coğrafya biliminin gelişmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nde coğrafya dersi ilk olarak askerî okullarda okutulmuş, modernleşme döneminde kurulan pek çok okulda da coğrafya dersi verilmiştir (Aytürk, 2020, Sönmez, 2018).

19. yüzyılın başlarından itibaren modern bilimler arasında anılmaya başlanan coğrafya biliminin (Karakaş Özür, 2019) Osmanlı eğitim kurumlarında yer alması yukarıda bahsedildiği üzere oldukça geç tarihlere rastlar. Zira klasik dönemde eğitimin merkezinde yer alan medreselerde coğrafya dersine yer verilmemiştir. Osmanlı medreselerinde coğrafya eğitimine Dârülhilafeti'l- Aliyye Medresesi'nin kuruluşu ile başlanmıştır. Dolayısıyla coğrafya ilminin medrese müfredatına girmesi ancak 1915-1924 yıllarında mümkün olabilmıştır (İzgi, 1997). Yine de 17. yüzyılda mühendishanelerin, 19. yüzyılda ise çeşitli düzeylerdeki okulların ders programlarında coğrafya ilmi ders programlarına girmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı eğitim faaliyetlerinin yoğunlaşması ile ilkokuldan yüksekokula eğitimin her aşamasında coğrafya derslerine yer verilmiştir (Oruç, Tokcan, Demirkaya, 2006). 19. yüzyılda Osmanlı eğitim sisteminde pek çok değişikliğin yaşandığı bilinmektedir. Çağın gerisinde kalmamaya çalışan devlet, vatandaş için faydalı olan bilimlerin kullanılmasını esas almış ve tarih, coğrafya, doğa bilimleri gibi alanları eğitim programına alarak bu faydayı en üst seviyeye taşımaya çalışmıştır (Türk, 2007). Zira bu dönemde Osmanlı eğitim modernleşmesinin iki hedefinden ilki pragmatik ve doğa bilimlerini içeren bir müfredatla eğitimi sunabilmektir¹ (Somel, 2010).

1839 yılında açılan ve bugünkü ortaokula denk gelen rüşdiye okulları programına 1848 yılında coğrafya dersi ilave edilmiştir. 1891 yılında ilkokul seviyesindeki ibtida okullarında 2. ve 3. yılda Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî dersi ikişer saat okutulmuştur. (Yeşiltepe, 2010). Yedi yıllık eğitim veren bugünkü lise eğitimine denk gelen idadîlerde ise haftalık coğrafya dersi şu şekilde verilmiştir: Birinci sınıfta haftada iki saat, ikinci sınıfta haftada bir saat "Coğrafya", üçüncü sınıfta haftada iki saat "Coğrafya-yı Osmanî", dördüncü, beş ve altıncı sınıfta haftada ikişer saat "Coğrafya-yı Umûmî" dersleri. Rüşdiye ile yükseköğretim arasında bir okul olarak 1868'de açılan Sultanilerin de sınıf-ı taliye kısmında coğrafya dersi verilmiştir (Baltacı, 1999). Coğrafya dersinin Osmanlı eğitim kurumlarında yer alması ile birlikte alanla ilgili çeşitli ders kitapları

¹ Somel, Osmanlı eğitim modernleşmesinin ilk hedefinin genel eğitimi bütün vilayetlerde yaymak olduğunu dile getirmektedir (Somel,2010).

hazırlanmaya başlamış, ayrıca küre ve haritalar hazırlanarak ya da satın alınarak okullarda kullanılmak üzere gönderilmiştir (Yeşiltepe, 2010).

Yukarıda kısa bir izahı yapıldığı üzere Coğrafya bilimi en erken devirlerinden beri Osmanlılarda var olmasına ve hatta erken dönemlerden itibaren bu alanda önemli eserler yazılmasına rağmen bir coğrafya tarihi henüz tam olarak yazılamamıştır. Bu durum, Osmanlı Türkçesi'nin coğrafyacılarımız tarafından bilinmemesi ile yakından alakalı olmalıdır. Ayrıca eski Yunan bilim ve coğrafya bilimi tarihini ve hatta Ortaçağ İslam coğrafyacılarını derinlemesine bilmeden de bir coğrafya tarihi yazmak mümkün görünmemektedir (Gümüşçü, 2010). Bu çalışma ile bu alana küçük de olsa bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmada Hamidiye Ticaret Mektebi'nin kısa bir tarihçesi aktarıldıktan sonra çalışmaya konu olan eserin müellifi hakkında bilgiler verilmiş ve sonrasında eser günümüz Türkçesine uyarlanmıştır.

2. Hamidiye Ticaret Mektebi

Osmanlı Devleti, çöküş sürecine girdiğinde Batıda yaşanan ticarî ve sanayi alanındaki gelişmelerin gerisinde kalmamak adına memleket içerisindeki imkânları kullanmaya yönelmiş; 1838 tarihli İngiliz Ticaret Antlaşması başta olmak üzere dış güçlere verilen tavizlerden sonra ticari anlamda kalkınmak için yeni iktisadî fikirler üzerinde düşünmeye başlamıştır. Klasik dönem Osmanlı toplumunda Müslüman ahali memuriyet ve askerliğe yönelmiş, gayrimüslimlere ise bu kapı kapalı olduğundan onlar ticaretle uğraşmış ve bu alanda zaman içerisinde bir hayli ilerlemişlerdir. Tanzimat'tan sonra gayrimüslimler ticari faaliyetlerine kat be kat arttırarak devam ederken Müslüman ahali çocuklarını mülkî ve askerî okullara yönlendirmiştir. Zira gayrimüslim çocukları ticarî hayatın içerisinde büyümüşler ve bu avantajlarını Tanzimat Fermanı'ndan sonra sağlanan serbest ortamda devam ettirme imkânı bulmuşlardır. Osmanlı Devleti bu durumu fark ederek bir ticaret okulu kurma girişiminde bulunmuştur (Özkul, 2007). Türk işletme tarihinin gelişme çizgisi de, izah edilen bu ihtiyaç neticesinde gelişmiştir. Bu zaruret özel kesimin örgütlenmesini gündeme getirir ve 1882'de İstanbul Ticaret Odası, Cemiyet-i Ticariye adı ile kurulur. Devlet işletmeci yetiştirme eksikliğini ise 1883 yılında Hamidiye Ticaret Mektebi'ni kurarak gidermek ister (Güvemli ve Güvemli, 2018). Aslında bu hususta ilk girişimi 1860 yılında bir gazete ilanında görmek mümkündür. Söz konusu ilanda İstanbul'da bir Ticaret Mektebi açılmak istendiği ve Ticarethane Dairesinde açılacak olan bu mektepte okumak isteyenlerin mektep müdürleri Hayriye Tüccarından Balmumcuzade Eşref Efendi ile Avrupa Tüccarından Kirilos ve Minas Efendilerin elinden alacakları ilmühaber ile müracaatta bulunabilecekleri belirtilmiştir (Ergin, 1997). Ancak bu ilk girişim bir netice vermemiş ticaret üzerine eğitim vermesi düşünülen bu okulun açılışı için 1883 yılını beklemek gerekmiştir.

Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler ise ticari hayatta yukarıda bahsedilen avantajlarının yanında bu işin eğitim ayağına da önem vermişler ve Osmanlı Devleti bünyesinde ticaret okulları açmayı başarmışlardır. Bu okullardan ilki 1831 yılında eğitim hayatına başlayan Heybeliada Rum Ticaret Mektebi, ikincisi ise 1857 yılında İzmir'de açılan Aroni Ticaret Mektebidir (Özkul, 2019). Yani gayrimüslimler Osmanlı Devleti bünyesinde ticaret eğitiminde de ilk adımı atmışlar idi. Devletin özellikle Müslüman vatandaşlarını ticaretle uğraşmaya yönlendirmek için 1860 yılında açmayı planladığı okul ise ancak dördüncü girişimde 1883 yılında Sultan II. Abdülhamid'in destekleri ile açılabilen Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âli adlı okuldur. Sultan Abdülhamid'in, okulun kuruluşuna maddi destek sağlamasından dolayı mektep bu adla açılmış (Güvemli, 2005), okulun adı 1914 yılında Ticaret Mekteb-i Âlisi şeklinde değiştirilmiştir (Özkul, 2016). Böyle bir okulun açılmasındaki temel amaç II. Meşrutiyet döneminden sonra iktisadî milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı ülkesinde baskın olmaya başlaması ve o dönemde devletin ilerlemesinin ticaret, ziraat ve sanayinin gelişmesiyle mümkün olabileceğinin anlaşılması olarak buna yönelik ticaret bilgisi hakkında donanımlı ve uzman gençler yetiştirmektir (Özkul, 2016). Türkiye'de yükseköğretim düzeyinde işletmecilik eğitimi veren ilk kurum Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisidir (Özkul, 2019).

Ticaret Mektebi, Paris Ticaret Okulu model alınarak Fransız etkisiyle açılan bir mekteptir. Mektep nizamnamesinde açılış nedenleri, öğrenci kabulünün nasıl olacağı, hangi derslerin okul müfredatında yer alacağı gibi hususlar teferruatlı bir şekilde açıklanmıştır. Nizamnamenin yedi sayfası mektepte verilecek derslerle ilgili olup bu mufassal programa göre verilen eğitim idadi ve fenni olarak ikiye ayrılmıştır. Mektepte hesap, tarih, coğrafya, iktisat, kimya, hukuk ve fizik dersleri verilmiştir. Ayrıca lisan dersleri de Rumca, Fransızca, Arapça, İtalyanca ve İngilizcedir. Ergin, o dönemde Ticaret Nazırı Suphi Paşa

tarafından gayet teferruatlı olarak hazırlanan bu programın uygulanmasının çok mümkün olmadığını dile getirmektedir (Ergin, 1997).

Mektep ekonomik nedenlerden dolayı istenilen başarıyı yakalayamamış açılışından bir müddet sonra Ticaret Nezareti'nden alınarak Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. Mektebi nizamnamesinde belirtildiği üzere öğrencilerden ücret alınmaktadır. Ancak çok öğrenciden bu ücretin tahsis edilemediği anlaşılmış, hatta okul müdürü Grati Efendi okul masrafları için piyango bileti satışı başlatmış bu sırada usulsüzlük yapmış olduğu suçlamasından dolayı hakkında soruşturma başlatılmıştır. Bu türlü ekonomik zorluklar mektepten istenilen verimin alınmamasına yol açmıştır. 1894 yılında ise Maârif Nezâreti tarafından başka bir binada yeniden kurulan mektebin ders programı da değiştirilerek eğitime başlamıştır. II. Abdülhamid tahttan indirilince mektebin de adı değişmiş yeni adı Ticaret Mekteb-i Âlisi olmuştur. 1915 yılından itibaren mektep ikiye ayrılmış mektebin ilk aşamasına Kısım-ı Evvel ikinci aşamasına ise Kısım-ı Sani adı verilmiştir. Dönemin eğitim anlayışına uygun olarak kızlar için de mektep binası dâhilinde bir “İnas Ticaret Şubesi” açılmıştır. 1920 tarihinde yeniden Ticaret Nezâreti'ne bağlanan mektebin Kısım-ı Sani bölümü 1925 yılında Sultanahmet'teki Ziraat Orman ve Maadin Nezâreti binasına taşınmıştır. Bu tarihte mektebe “Ulum-ı Âliye-i Ticariye mektebi” adı verilmiştir (Erdoğan, 2016).

Mektepte okutulan dersler arasında Coğrafya-yı Ticariye adındaki ders mektebin üçüncü ve dördüncü sınıflarında okutulmaktadır. Bu derslerin içeriğinde “umûmî coğrafya, Osmanlı coğrafyası ve dünya ticarî coğrafyası hakkında malumat, Memalik-i Osmaniye'nin tarihi ve ticarî coğrafyası, ticarî mahsuller ve bunların kullanımı, ticaret nazarından dünya iklimleri yer almaktadır. Ayrıca Memalik-i Osmaniye, ecnebiye ve dünyanın çeşitli mahallerindeki mali, sanayi, zirai ve ticari müesseseleri, ticaret limanları, ticaretgâh mahalleri, sanayi merkezleri, ihraç ve ithalat nakliye vasıtaları” (Erdoğan, 2016) hakkında bilgiler verilmektedir.

3. Hüsrev Manolyan

Osmanlı arşiv belgelerinde çalışmaya konu olan risalenin yazarı Hüsrev Manolyan'a ait bilgilere sınırlı da olsa rastlanmıştır. 1884 yılında eğitim hayatına başlayan Hamidiye Ticaret Mektebi 1897 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Manolyan bu ilk mezunlardandır. Osmanlı arşivinde bu ilk mezunların listesinin yer aldığı bir belgeye rastlanmış ve bu belgede mezunların istihdam edilebileceği yerler de listelenmiştir. Bu listede Manolyan'ın İzmir'e, ikinci listeye göre de bir mekteb-i idadi müdürlüğüne yerleştirilebileceği belirtilmiştir (BOA, .MF.MKT., 94/163, Erdoğan, 2016). Sicill-i ahval defterlerinde ise biraz daha teferruatlı bilgilere yer verilmiştir. Bu belgeler ışığında edinilen bilgilere göre Hüsrev Manolyan, Manoil Efendi'nin oğludur. H. 1282/ M. 1865-1866'da Kayseri Sancağı'na tabi Germir Köyü'nde dünyaya geldiği tezkere-i Osmaniyesi'nde kayıtlıdır. Zikredilen köyün ve Giresun kasabasının Ermeni mekteplerinde okuduktan sonra İstanbul Hamidiye Ticaret Mektebi'ne girmiştir. Bu okulda sorumlu olunan tüm dersleri başarıyla verdikten sonra şahadetname almıştır. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Ermenice okuyup yazabilmektedir.

Manolyan, çalışmaya konu olan “Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya-yı Ticariyesi” adlı eserinden başka bir de “İngilizce Muallimi” (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, No: Mc_Osm_ K.00091) namındaki eserini Dersaadet'te tab ve neşr ettirmiştir. Bu eseri H. 23 Cemaziyelahir 1305/M. 7 Mart 1888 tarihinde Fransızca'dan İngilizce'ye sonra da Türkçe'ye tercüme etmiştir. Manolyan bu eserini dönemin İngiliz Kraliçesi Victoria'ya takdim etmek istemiştir. Osmanlı arşivinde bu hususa dair R. 23 Nisan 1304/ M. 5 Mayıs 1888 tarihli belgede “Kraliçe Victoria'ya takdim olunmak üzere Hüsrev Efendi'nin hazırladığı İngilizce Muallimi adlı eser hakkında müellife verilen cevap: Devletlü efendim 16 Nisan 1304 tarihli tabirât-ı behiyelerinde ifade olunduğu veçle haşmetli kraliçe Viktorya hazretlerine takdim olunmak üzere gönderilen iki nüsha “İngilizce Muallimi” nam eserleri vasıl olmuş ve gayretleri şayan-ı takdir bulunmuş ise de sefaret-i seniyye bu misillü takdimeler tedrif tavassut (aracılık) edilemeyeceğinden maettessüf iadelerine mecburiyyet görüldüğünün beyanıyla ...” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere eser, Ticaret Nezareti vasıtasıyla İngiltere Kraliçesi'ne takdim edilmek istenmiş ancak nezaret bu türlü girişimlere aracılık edilemeyeceğini bildirmiştir (BOA, HR. SFR.3, 348-34).

Hüsrev Manolyan, H. 1311/M. 1893-1894 tarihinde 30 yaşında iken 400 kuruş maaş ile Mersin Rüsumat Müdüriyeti'ne mütercim ve manifesto memuru olarak tayin edilmiştir. İskenderun Rüsumat Nezareti'nden yazılan mülâhazaya atf ile Adana Vilayeti Valiliğinde ve Rüsûmât-ı Emanet Celilesinde

vazifesini layıkıyla yerine getirdiği tasdik edilmiştir. Ancak Manolyan, 15 Zilkade 1313/M. 28 Nisan 1896 tarihinde görevinde tenkisata gidilerek yani daha düşük dereceli bir memuriyete getirilerek aynı müdüriyette estimatorluk² görevine getirilmiştir (Sicil Defterleri, no: 69, s. 89. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Müteferrik Evrak, 55273).

4. Memâlik-i Osmâniye'nin Coğrafya-yı Ticâriyesi

Eser, 31 sayfadan müteşekkildir. Kapak sayfasında “Memâlik-i Mahruse-i Şahane Fi Sene 1300” tarihi yer almakta olup İstanbul’da Kavafyan Matbaası’nda H. 1302/M. 1884-1885 tarihinde basıldığı bilgisi verilmiştir. Osmanlı arşivinde 24 Rebiülahir 1303/ M. 30 Ocak 1886 tarihli belgede “*Hamidiye Ticaret Mektebi dördüncü sınıf şakirdanından Hüsrev Manolyan Efendi'nin Memâlik-i Mahrûse-i Şabanenin Ahvâl-i Ticâriyesine dair cem ve tertib eylediği risalenin üç nüshası hazret-i bilafetpenahiye takdim olunmak üzere mekteb-i mezâkir müdüriyetinden tanzim ve ita edilen tezkereler ile beraber leffen irsal kâhındığı*” ifadeleri yer almaktadır (BOA, İ. DH., 978-77235). Buradan da anlaşıldığı üzere söz konusu eserin üç nüshası Hamidiye Ticaret Mektebi müdüriyeti tarafından Ticaret Nezareti’ne gönderilerek dönemin padişahı II. Abdülhamid’e takdim edilmiştir. Belgede ayrıca Hamidiye Ticaret Mektebi’nin fevkalade başarılarından söz edilmiş, Hüsrev Manolyan’ın gayreti de takdir edilerek gönderilen eserlerin saray kütüphanesine yerleştirildiği ifade edilmiştir.

Eserin kapak sayfasında “işbu eser-i naçizanem Hamidiye Ticaret Mektebi Âlisi Müdürü İzzetlü F. Grati Efendi’nin Huzur-i Âlilerine takdim olundu” ifadesine yer verilmiştir. Sönmez, çalışmasında eserin müellifi olarak Grati Efendi’yi göstermiş olsa da bu doğru değildir (Sönmez, 2018). Eser, Manolyan tarafından kaleme alınmış olup dönemin Hamidiye Ticaret Mektebi Müdürü Grati Efendi’ye ithaf edilmiştir. Mektebin kuruluşunda da payı olan ve ilk müdür olan Grati Efendi aslında Avusturya-Macaristan vatandaşı bir Musevidir. Uzun yıllar mektebin müdürlüğünü yürüten ve hatta mektep bünyesinde açılan sağır ve dilsizler okulunun da müdürlüğünü yapan Grati Efendi, memuriyet hayatında adının yolsuzluklara karışması nedeniyle görevine devam edememiştir (Erdoğan, 2016).

Eserin kapak sayfasında içindekiler kısmı verilmiştir. Eserin orijinalinde verilen konu başlıkları şu şekildedir: Hudud-ı Arazi ve Ahali, Taksim-i İdare, Mizac-ı Hava, Hasılat-ı Nebatiyye, Hayvaniyye ve Madeniyye, İcar ve İnhisar, Turûk-ı İhtilatiyye, Demiryol ve Telgraf, Sefain-i Tüccariyye, Ticaretce Mühim Olan Limanlar ve Bazı Dâhili Şehirler, Ticaret-i Osmaniye, Sanayi. Çalışmada bu başlıklar altında verilen bilgiler günümüz Türkçesi’ne uyarlanarak aktarılacaktır.

Eserin başında bir mukaddimeye yer verilmiştir. Mukaddime kısmı Osmanlı Devleti’nde ticaretin geliştirilmesi için çaba sarf edildiğinden bahisle başlamaktadır. Ardından Manolyan, ticaretin gelişimine katkı sağlamak amacıyla eğitim hayatına başlayan Hamidiye Ticaret Mektebi-âli’sinin bir öğrencisi olmaktan iftihar duyduğunu belirtmiştir. Bu kısımda yazar, niçin bu eseri yazmaya ihtiyaç duyduğunu da açıklamıştır. Manolyan, “*malum olduğu üzere âlem-i matbuât-i Osmaniye’de memalik-i Osmaniye’nin coğrafya-yı ticariyesine dair oldukça malumatı havi eser bulunmadığından bu noksanı âcişane ikmal etmek için iş bu muhtasar coğrafya risalesini bi’t-tertib tab’ına iclisar ettim*” diyerek hâlihazırda Osmanlı ticari coğrafyasını içeren bir kitabın olmadığından bahsetmiş bu boşluğu bir nebze olsun doldurmak üzere böyle bir işe cesaret ettiğini dile getirmiştir. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere Hamidiye Ticaret Mektebi’nde bu adla bir ders bulunmaktadır. Okulun bir öğrencisinin burada bulunan boşluğu görerek bu boşluğu gidermek adına bir çaba içine girmesi ayrıca dikkati şayandır. Mukaddime kısmı Sultan Abdülhamid Han’a dua cümleleri ile hitam bulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde devletin sınırları ve ülke dâhilinde yaşayan nüfus hakkında bilgi verilmiştir. Verilen bilgiler şu şekildedir:

² Gümrük beyannamelerinde yazılı eşyanın fiyatını orijinal fatura, katalog, evrak ve vesikalarla tetkik ve eşyanın kıymetini tahmin eden memura verilen unvandır. (Pakalın, 1993)

Tablo 1. Devlet-i Osmaniye'nin Bi'l-cümle Arazisi (Osmanlı Devleti'nin Tüm Arazisi)

	Yüzölçüm (Km ²)	Nüfus
Avrupa	338.000	11.500.000
Asya	1.889.000	17.500.000
Afrika	3.262.000	20.000.000
Toplam	5.489.000	49.000.000

Kaynak: Hüsrev Manolyan, *Memâlik-i Osmaniye'nin Coğrafya-yı Ticâriyesi*, Kavafyan Matbaası, İstanbul H. 1302, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no: 0.00480/01.

İş bu 49 milyon nüfusun yarısı Türk ve geri kalanı Arap, Ermeni, Rum, Bulgar, Yahudi, Süryani, Keldani, Kürt, Arnavut, Laz, Çerkez, Gürcü ve Tatar'dan ibarettir.

Devletin idari taksimatı şu şekildedir: Teşkilat-ı Vilayet Nizamname-i ahîri ahkâmınca Osmanlı memleketleri 32 vilayete ve üç müstakilen idare olunmakta olan mutasarrıflıklara ayrılmıştır. Osmanlı Avrupa'sı yedi vilayeti içermektedir ki şunlardır: İstanbul, Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, İşkodra ve Kosova. Asya Kıtası 23 vilayeti içermektedir ki şunlardır: Cezair-i Bahrisefid, Hüdavendigâr, Karesi, Aydın, Kastamonu, Ankara, Konya, Sivas, Trabzon, Dersim, Erzurum, Bitlis, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Mamuratilaziz, Adana, Halep, Suriye, Musul, Bağdat, Hicaz ve Yemen. Müstakilen idare olunan mutasarrıflıklar ise Kudüs-i Şerif, Zor ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflıklarıdır.

Bunların dışında ayrı tutularak idare olunan Rumeli-i Şarkî, Girit vilayetleri, Mısır Hidiviyeti, Sisam Beyliği dahi Osmanlı memleketlerinden sayılmakta olup Bulgaristan Beyliği ve geçici olarak Avusturyalılar tarafından idare olunan Bosna Hersek vilayetleri ile İngiltere Devleti tarafından idare olunan Kıbrıs Adası dahi Osmanlı memleketlerinden sayılmaktadır.

İklim: Osmanlı memleketleri iklim açısından üç bölgeye ayrılır. Bunlar, mıntıka-i hâre (sıcak iklim bölgesi) mıntıka-i karib-i hâre (sıcağa yakın iklim bölgesi) ve mıntıka-i mutediledir (ılıman iklim bölgesi).

Trablusgarp, Mısır, Hicaz, Yemen, Eyalet-i Fırat ve Dicle Ovaları sıcak bölge dâhilindedir. Adalar Denizi sahilleri ile adaları ve Tarsus Dağları'nın güneyine düşen sahil ovaları ve Küçük Asya'da Konya'dan Çanakkale Boğazı'na uzanan dağ silsilesinin batısına düşen semtler ve bu semte düşen bazı noktaların sıcaklık ortalamaları şu şekildedir: İzmir 32 derece, Tarsus 35 derece, Musul 34 derece. Rumeli-i Şarkînin Selanik tarafına düşen kısmı ve Küçük Asya'nın yukarıda zikrolunan noktalarından başka bölgeler yani bütün Karadeniz sahili, İstanbul, Erzurum, Sivas, Trabzon vesaire bölgeler ılıman iklim bölgesi dâhilindedirler.

Arazi Hasılatı: Osmanlı memleketlerinde ziraatın yüksek dereceye ermesine müsait bir arazi var olsa da toprakların ancak onda ikisi ekilmiş arazidir. Senelik hasılat da ancak memleket dâhilinde kullanılıp dışarıya nakil olunmamaktadır. Aşar ve ekili arazinin senelik getirisi 1 milyar 500 milyon Frank kıymetine erişir. Eğer toprak layıkıyla imar olursa devlet şimdiki varidatının iki mislini yalnız aşardan alır.

Bitki Hasılatı: Ülkenin en mühim mahsulatı aşağıda zikredilen ürünlerdir: Buğday, arpa, çavdar, darı, yulaf, pirinç. Bu ürünler Osmanlı memleketlerinin her tarafında yetiştirilir. Hububat hasılatı yıllık 30 milyon kiloya ulaşır. Yıllık 300 milyon Frank tutmakta olan pamuk hasılatı başlıca Serez, Aydın, Manisa, Adana, Halep, Musul ve Nablus'ta yapılmaktadır. Keten ve kenevir Suriye'de ve Kürdistan'da yetiştirilir. Afyon sıcak mahallerde yetiştirilir ve özellikle Karahisar'dan yıllık 200 milyon franklık afyon ihraç olunmaktadır.

Kök boya, çivit, cehri,³ kırmızı zambak, kire⁴ Rumeli ve Anadolu'nun batı kısmında sıklıkla yetişir. Tütün, Akdeniz sahillerinde ve Muş ovalarında muhtelif çeşitleriyle sıklıkla yetiştirilir. En âlâsı Suriye'de ve Selanik Vilayetinin kuzey tarafında yetiştirilir.

Osmanlı memleketlerinde diğer memleketlerde olduğu gibi rejî idaresi teşkil olduğundan beri devlet hazinesi evvelki senelerden beş- altı misli ziyade istifade etmektedir. Ülkede sıklıkla rağbet edilir cinsinden her çeşit meyve hâsıl olur. Selanik ve Ankara Vilayetleri bağlarının üzümleri, Kayseri ve özellikle Şam'ın kaysısı, Yafa'nın portakalı, İzmir'in incir ve narı, Trabzon'un erik, armut ve kirazı, Amasya'nın elması meşhurdur.

³ Altın ağacı, alacehir, boyacı diken ve akdiken olarak da adlandırılan bir boya bitkisi.

⁴ Anadolu'da yetişen muhtelif geven çeşitlerinin gövdelerinden sızıp havada katılaştıran, beyaz yahut krem renkli plaka veya şeritler halinde bulunan yapışma kabiliyeti az bir zambak cinsidir.

Ülkede kereste ihracına uygun pek çok orman mevcuttur. Rumeli ve Anadolu'da 2500 kadem⁵ irtifaında kestane, 2600-4000 kadem irtifaında meşe, dişbudak, gürgen, çınar ve çam ağaçları bulunur.

Hayvan Hasılatı: Osmanlı ülkesinde her çeşit sığır bulunur. (At, bargir ve kısrak) Rumeli ve Anadolu'da deve, Asya'da koyun, her tarafta ve özellikle Rumeli ve Acem hududunda sekiz- on milyon kadardır.

Arı ve ipek böceği hasılatı ehemmiyetlidir. İpek böceği başlıca Bursa, Edirne, İzmir, Amasya, Suriye ve Beyşehir'de ve arı Ankara vesaire bazı mahallerde yetiştirilir.

Maden Hasılatı: Osmanlı ülkesi madence birinci derecede sayılabilir. Çünkü madenleri layıkıyla ortaya çıkarılmamışken bile sıklıkla görülmüştür.

Nefis taşlardan zümrüt, Arabistan'da bulunur. Süleymanî taşı, Bulganî taşı gibi akikler Karadeniz sahillerinde bulunan dağlarda ve pek güzel çeşidi Yemen'de bulunur.

Kıymetli madenden altın, Doğu Balkanlar'da ve Selanik kuzeyinde bulunan Vardar Nehri'nin ve mezkûr nehrin doğu tarafına düşen Karasu Nehri'nin kumlarında, Kürdistan Dağları'nın eteğinde ve Erbil doğusuna düşen derelerin kumlarında bulunur. Platin, Kastamonu Karum madeninde bulunur. Gümüş, Doğu Balkan ile Adalar Denizi'nin doğu cihetinde Gümüşhane'den Ankara'ya kadar uzanan dağlarda, Keban madeninde, Bulgar Dağı'nda, Hakkâri ve Diyarbakır'da bulunur. Fakat çok işletilmemiştir. Demir, diğer madenlerden daha ucuz olup Balkanlar arasında bulunan Samokov'da, Karadeniz sahil dağlarında ve özellikle Ereğli şarkında ve Tarsus Dağları batı silsilesinde âlâ çeşitten bulunur. Bakır, Tokat, Hakkâri ve Şarkî Balkan Dağları'nda bulunur. Yalnız Tokat bakır madenleri yıllık iki milyon kilogram hasılat vermektedir. Mermer Balkanlar'da, kurşun Doğu Balkan ve Arabistan'da ekseriya gümüş ile karıştırılmış olarak bulunur. Civa Sortika'da ve Bosna civarında, şap Kütahya ve Karahisar-ı Şarkî'de, vapur kömürü Hakkâri ve Van vilayetlerinde, Beyrut civarında, özellikle Ereğli'de bulunur. Ereğli maden kömürünün tam bir asır ihtiyaca kâfi edeceği hesap edilmiştir. Petrol, Musul ile Bağdat arasında durgun sular üzerine çıkmış ve Halep civarında arz üzerine çıkmış halde bulunur. Tuz, halis kaya tuzu Çerkeş'te Fırat Ovası'nın şarkında ve Konya Gölü gibi tuzlu göllerden ve Sivas Vilayetinde bulunan tuzlu pınarlardan çıkarılır.

Deniz ve Nehir Yolculuğu: Osmanlı memleketlerinin mevkii Adriyatik Denizi, Yunan Denizi, Adalar Denizi, Akdeniz, Karadeniz, Şap Denizi,⁶ Basra Körfezi gibi korunaklı ve ticaretçe en mühim olan denizlerle çevrilidir. En mühim nehirleri şunlardır:

Tuna: 2600 mil uzunluğunda bu nehir tamamen Osmanlı sınırları dâhilinde değil ise de ülke için büyük ehemmiyeti vardır.

Fırat: 1760 mil uzunluğunda fakat ancak 1250 mili gemi yolculuğuna uygundur. Basra Körfezi'ne dökülür.

Dicle: 1100 mil uzunluğundadır. Fırat nehri ile birleşmesinden hâsıl olan nehre Şattularap denilmektedir.

Kızılırmak: 700 mil uzunluğunda olup Karadeniz'e dökülür.

Bunlardan başka birkaç büyük nehir daha var ise de gemi yolculuğuna uygun değildir. Bu nehirlerden ancak Tuna Nehri'nde vapur işlemekte olup Fırat Nehri'nde dahi vapur işletmek için yeni Lynch ismiyle bir İngiliz şirketi teşkil olundu.

Ulaşım: Osmanlı memleketlerinin ticaretine hizmet edecek yolların yapımı için şu son senelerde pek çok ilerleme olmuştur.

Bugün itibariyle Osmanlı memleketlerinde posta yolları 45000 kilometreye ulaşmıştır. Avrupa'da Bulgaristan Sırp, Bosna Hersek, Arnavutluk, Rumeli posta yolları; Anadolu'da Samsun'dan Sivas'a, Kayseri, Bağdat, Giresun'dan Karahisar'a, Diyarbakır, Harput, Ankara'dan İzmir ve Bursa'ya şose yolları vesaire kervan ve araba yolları mevcuttur. Anadolu'da eşya nakli için deveden faydalanılır. Bu develerin miktarı 150 bine ulaşmaktadır.

Şimdi Osmanlı memleketlerinde işleyen demir yollarının uzunluğu 1500 kilometreye ulaşmıştır. Bunlar da Selanik, İzmir, Varna, Köstence ve İzmir demiryollarıdır. Telgraf hududu 40000 kilometre uzunluğunda 27 bin adede ulaşmıştır.

⁵ Ayak. Adım. Metrenin üçte biri kadar olan uzunluk. On iki parmak uzunluğu, yarım arşın.

⁶ Kızıldeniz. Deniz üzerinde halk arasında şap denilen mercan kayalıkları bulunmaktadır. Bu nedenle Şap Denizi olarak da adlandırılmaktadır. (Bilge, 2002)

Sefâin-i Ticariye (Ticaret Gemiciliği): Osmanlı Devleti'nin ekserisi yelken gemisi olarak 350 bin tonilato⁷ miktarında 3000' den fazla ticaret gemisi vardır. Fakat teessüfle görülmektedir ki vapurlar pek az olduğundan bütün limanları ecnebi vapurları tutmuştur. Tüm limanlara yıllık giren ve çıkan ticaret gemisi 60 milyon tonilato civarında 50 bin paradan ibarettir.

Ticaretçe Mühim Olan Limanlar: Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya'da sahip olduğu sahil 10440 kilometre uzunluğunda olup bunun 4190 kilometresi Avrupa'da ve 6250 kilometresi Asya'dadır. Bütün limanlar halk için açık olup ticaret gemileri Osmanlı Mısır, İngiliz, Fransız, Nemçe, Alman, Rus ve Rum bayraklarıyla seyahat etmektedirler. Başlıca limanları şunlardır:

Bâr yahut Antivari: Adriyatik Denizi sahilinde ve İşkodra'nın batı cihetinde ve 35 kilometre uzaklığında Arnavutluk, İşkodra ve Karadağ hasılatına iskeledir.

Dıraç: Yunan Denizi sahilinde oldukça ehemmiyetlidir.

Parga: Yunan Denizi sahilinde bir kaya üzerinde kâin olup hasılatı bulunan şarap, meyve, zeytinyağı, tütün karşısında bulunan Korfu Adası'na nakl ve ihraç olunmaktadır.

Preveze: Yunan Denizi'nde pek işlek ve âlâ bir limandır. Çeşitli milletlerin ticaret gemisi aralıksız giriş çıkış yaparlar.

Makri: Adalar Denizi sahilinde ve Gelibolu'dan yüz kilometre kuzeybatıda bir limandır.

Dedeğaç: Bugün Edirne'nin iskelesidir.

Kavala: Adalar Denizi sahilindedir. Başlıca ihracatı tütün olup yıllık 12 milyon kilogram ihraç olunur.

Selanik: 150000 nüfusu vardır ve güzel bir körfez nihayetinde bulunup deniz ticaretinde Osmanlı Avrupa'sının ikinci şehridir. Mevkiî dağlık fakat çok verimlidir. Ormanlarında çoğunlukla meşe, çam ağaçları bulunur.

Şarabına pek rağbet edilir. Yalnız tütün ziraatından yıllık 20 bin aile geçinmektedir. Ticareti ipek, pamuk, tütün, yün, keten, kenevir, mısır, buğdaydır. Yıllık 2 milyon 500 bin kıyye⁸ yapağı hâsıl olur. Şu son senelerde ithâlâtı pirinç, kahve, mensûcât⁹ ve şarap olmak üzere 45 milyon 700 bin franka ulaşmıştır.

İngilizlerin Selanik ile alışverişi yıllık 15 milyon franka ulaşır. Ondan sonra Fransız'ın diğer milletlere nispetle ihracatı çok ve ithalatı azdır.

Sanayi bu şehirde an be an ilerlemektedir. Bugün on kadar müskirat¹⁰, pamuk ipliği vesair akmeşe-i haririye¹¹ fabrikaları vardır. Bu şehir Vardar Nehri ve Metroviçe'ye¹² kadar giden şimendifer vasıtasıyla Rumeli dâhilinin büyük kısmıyla ticaret eder.

Volo: Adalar Denizi sahilinde yeni şehrin iskelesidir. Başlıca ihracatı buğday, susam, revgan¹³, zeytinyağı, yün, koza, ipek, tütün, deri, kuruyemiş, balmumu ve süngerdir.

İstanbul: Marmara Denizi'nde 1250000 nüfusu hâvî olup Devlet-i Aliyye'nin payitahtıdır. 857 sene-i Hicriyesinde Fatih Sultan Mehmed Hazretleri Rumlar'dan feth eylemiştir. İstanbul gerek ticaretinin ehemmiyeti ve gerek mevki ve vaziyetinin güzelliği cihetiyle dünyanın meşhur şehirlerinden biridir.

Limanının başlangıcı Karadeniz Boğazı'nın başlangıcı olup Eyüp'e doğru 1600 metre arasında ve 6800 metre uzunluğunda uzayan ve büyük gemi içine alabilir. İstanbul İskelesi güney Rusya'nın, Acemistan'ın, Orta Asya'nın, Afrika'nın, Batı Avrupa'nın ve iki Amerika'nın tabii ambarı hükmündedir. Rusya İmparatoru Büyük Petro "İstanbul'a hâkim olan cihan sultanıdır" demiştir.

Ticaretçe bu gün İstanbul Avrupa'nın üçüncü mertebede iskelesidir. Şöyle ki birinci Liverpool, ikinci Londra, üçüncü İstanbul'dur. Yıllık olarak limanına giren ve çıkan gemi 6 milyon tonilato civarında 30 bin parayı aşmaktadır.

Silivri: Rumeli iskelelerinden madud olup İstanbul'a 6 saat güneybatı cihetinde bulunup senede bir defa büyük panayırı vardır.

Tekfur Dağı: Marmara Sahili'nde büyük bir iskeledir. İhracatı hububat, tütün, susam ve yündür.

⁷ Gemilerin alabileceği yükü belirtmek için kullanılan 1 tona eşit birim.

⁸ Okka. Eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü. Kıyye-i atika da denir. Şimdiki 1282 gram.

⁹ Dokunmuş şeyler, dokumalar. (Devellioğlu, 2005)

¹⁰ İçilmesi ve kullanılması Allah tarafından men'edilmiş sarhoşluk veren şeyler.

¹¹ İpek. (Bozkurt, 2020)

¹² Kosova'nın kuzeyinde bir şehir.

¹³ Yağ.

Gelibolu:10000 nüfusu ihtiva edip Çanakkale Boğazı'nın Avrupa cihetinde kuzey ve batı limanlarına iskeledir. Mahsulü üzüm, çiçek, susam, kenevir vesairedir. Ticaretçe oldukça ehemmiyetlidir.

Bandırma: Marmara'da Balıkesir iskelesidir. Koza, susam, yün ihracatı külliyyetlidir.

Gemlik: Bu namda bir körfez üzerindedir. Harp gemileri inşa olunur. Tersanesi, zeytinyağı fabrikaları vardır. İhracat ürünleri zeytin, yağ, zeytinyağı ve kozadır.

Mudanya: Bursa'nın 12 kilometre ve batı cihetinde bulunup ticaretçe mühim bir iskeledir.

İzmit: İzmit Körfezi'nden bulunup Anadolu'nun üç büyük iskelesinden biri addolunur. İpek fabrikaları vardır.

Trablusgarp: Akdeniz sahilinde 23000 nüfusu vardır. İthalat ürünleri şeker, kahve, çivit, biber, çuka, demir, çelik İngiliz ve İsveç basmaları, pirinç, darı ve meşindir. İhracat ürünleri ipek, sünger, sabun, zeytinyağı, pamuk, yün, çiçek, limon, portakal ve her çeşit meyvedir.

Girit: Osmanlı memleketlerinin Akdeniz'de bulunan adalarının hepsinden güzeldir. Üçte ikisi Rum olmak üzere 20000 nüfusu vardır. Girit Adası seçkin bir vilayet olup yıllık devlete maktu' verir. Ticaret ve sanayice pek ilerlemiştir. İthalatı hububat, pirinç, pamuk bezi, sebze, salamura balık ve ihracatı zeytin, meyve, ipek, sabun vesairedir. Başlıca limanları Hanya: Önceleri âlâ liman idi. Bugün yarı yarıya haraptır. Resmo: Zeytinyağı ticareti bu limanda külliyyetlidir. Kandiye: Burada pek çok sabun imal olunur.

Girit Adası etrafında olan İspandiya Adacığı, latif limanları, mermer ve bileği taşlarıyla ünlüdür. Sevda Adacığı âlâ limanı, memlahaları ve istihkamatıyla meşhurdur.

Rodos: Bu namda bir ada üzerinde bir iskeledir. Yıllık ithalatı ve ihracatı 20 milyon franka ulaşır.

İsporad¹⁴: İsporad, Simi, Harki, İstampali ve Tilos adalarıdır. Bu adaların tamamı yılda Suriye'ye, Afrika'ya, Rumeli sahillerine 3 milyon frank kıymetinde sünger ihraç ederler.

Sisam: Akdeniz'de bu ada vilayet-i mümtaze dâhilindedir.

Sakız: Akdeniz'in gayet güzel adalarından biridir. İhracatı limon, portakal, zeytin, sakız, fasulye ve incirdir. İthalatı zahire, un, kereste vesairedir. Dağlarında rastuk taşı, demir, binalar için âlâ taşlar bulunur. Fakat hiç imal olunmamıştır. İthalat ve ihracat 3 milyon frankı aşkındır.

Midilli: 15000 nüfusu vardır. Bu adada sabun, zeytinyağı fabrikaları vardır. Yıllık 120 bin kantar zeytinyağı hâsıl olur. Dağlarında mermer ve akik taşları mevcut olup ormanlarında kereste külliyyetlidir.

İzmir: Asya'nın birinci iskelesidir. Midilli ile Karaburun arasında bir körfez nihayetinde bulunup ithalatı şeker, kahve, esliha-i nariye¹⁵, çuka, akmeşe-i haririyye, kadife, isparmeçet¹⁶, saatler, kösele, sahtiyan¹⁷ modaya müteallik şeyler ayakkabılar, fağfuri mamulati, meşrubat, salamura, yer elması, çelik, kereste ve urbalar; ihracatı meyve, yün, pamuk, haşhaş, zeytin, yapacağı, susam en meşhur addolunan halı ve seccadeler, deriler, kitre, zahire, balmumu, ipek, koza, sünger, kök boya, gülsuyu, afyon, palamut, peynir ve sülük ki senevî ithalat ve ihracat 60 milyon franka ulaşır. Ticaretinin yarısını İngiliz ve geri kalanını Fransız, Avusturya- Macaristan ve vesair milletler ile yapmaktadır.

Kuşadası: İzmir'in 66 kilometre cenubunda Iskala Nova Körfezi'nde mühim bir iskeledir. Kahve, pirinç, keten, kenevir ticareti külliyyetlidir.

Ataliya¹⁸: Ataliya Körfezi'nde Anadolu iskelelerinden ticaretçe mühim bir liman olup fakat şimdi evvelki ehemmiyetini kaybetmiştir. Hasılatı zahire, haşhaş tohumu, afyon, kitre, halı, kilim, seccade, meyan kökü, çivit, fındık, salep, katran; ihracatı buğday, nohut, kereste, anison, çevgan vesairedir.

Mersin: Tarsus Anadolu içerilerinin ikinci iskelesidir. Ticaretçe pek ehemmiyeti vardır. İhracatı buğday, susam, sülük, pamuk, mazi, sarı mum külliyyetlidir.

¹⁴ Avrupa kaynaklarında Güney Sporadlar adıyla geçen bu adalar, Menteşe Adaları olarak bilinmekte olup bazı kaynaklarda Oniki Ada adıyla da adlandırılmıştır. Ege'nin güneydoğusunda Batı Anadolu sahillerinin önünde uzanan ve Rodos Adası'nın merkez olduğu Menteşe Adaları grubunda yer alanlar; Rodos (Rhodes), Batnoz (Patmos), Lipsos, İlyeroz (Leros), Kilimli-Kelemez (Kalimnos), İstanköy (Kos), İstanbulya (Stampalia), İncirli (Nisiros), Sömbeki (Simi), İlyaki (Piskopis, Tilos), Herke (Kalki), Kerpe (Skarpanto), Kaşot (Kassos) ve Meis adalarıdır. (Mengeş, 2017).

¹⁵ Ateşli silahlar.

¹⁶ Okyanuslarda yaygın olan bir balina türü. Yağı sanayi ürünlerinde kullanılmaktadır.

¹⁷ Boyanmış ve cilalanmış deri. (Devellioğlu, 2005)

¹⁸ Antalya. Şehrin ismi, Bergama Kralı II. Attalos'a ithafen Antalya şehri Antik çağlarda Attaleai adıyla anılmıştır. Benzer şekillerde şehre Atalia, Adalia isimleriyle de anılır. Ortaçağ Batı kaynaklarında Satalia, Arap ve Türk kaynaklarında ise Antaliyye, Adalya şeklinde geçer (Emecen, 1991).

İskenderun: Bütün Suriye ve Halep vilayetinin iskelesidir. İthalatı pamuk mensucâtı, ihracatı yün ve pamuktur. Yazın havası pek sıcak olduğundan şehirde oturulmaz.

Lazkiye: Akdeniz sahilinde gayet mühim bir iskele olup külliyetli ihracatı tütün (her yerde makbul) susam, arpa ve yündür.

Trablusşam: Akdeniz’de Hama iskelesidir. Başlıca ihracatı zeytinyağı, tütün, ipek, sünger, sabun, pamuk, yün, portakal, limon ve meyvedir.

Keefe: Akka’dan iki saat güneyde Akka Limanı makamında olup hasılatı ve ihracatı zeytin, pamuk ve susamdır.

Burgaz: Karadeniz’de zahire ticaretiyle Varna kadar ehemmiyetlidir.

Köstence: Bu liman demir yolu ile Çernavoda’ya ilhak olduğundan beri çok ehemmiyet kazanmıştır.

Ereğli: Karadeniz’de Anadolu sahilinde kereste, balmumu, ipek, kıl vesaire ticareti yapılır.

İnebolu: Karadeniz sahilinde Kastamonu’nun iskelesidir. Posta vapurları buraya uğrarlar. Kayık ve gemi inşası için tersanesi vardır.

Sinop: Karadeniz sahilinde kerestece büyük ticaret mevküdür.

Samsun: Samsun körfezinde Anadolu içerilerinin birinci iskelesi ve Bağdat postasının merkezidir. İthalatı pamuk ve çerçiliğe dair malzeme, çokça canfes¹⁹, şeker, kahve, ispermeçet²⁰, biber, meşrubat, çelik ve demir, sabun, meşin, gaz vesairedir. İhracatı yün, koyun ve keçi derisi, Amasya ipeği, balmumu, kitre, Merzifon yerli şalları, kereste, un buğday, arpa, çavdar, mısır, buğday, elma ve çoğunlukla tütündür. Yalnız tütünden bir buçuk milyon frank hasılatı vardır.

Giresun: Trabzon’dan 4 mil batı cihetinde ve Vona Burnu’nun nihayetinde bilinen iskeledir. İhracatı fındıktır ki yıllık 4-5 milyon franga ulaşır.

Trabzon: Karadeniz sahilinde Asya’nın en büyük ve en mühim ticari mevküinden biri ve Acemistan’ın iskelesidir. İthalat ve ihracatı yıllık 100 milyon franktan fazladır.

Yenbağ²¹: Bahr-i Ahmer’de²² Medine-i Münevvere’nin limanıdır. İhracatı harman hana, karanfil ve çivittir.

Cidde: Hicaz İskelesidir. 20000 nüfusu vardır. Yemen ve Afrika batı sahilinde Zengibar, Çin ve Hint ticaretlerinin merkezidir. İhracatı Hana Kahvesi, misk, safran, bakam²³, çivid vesairedir.

Hadide: Yemen Vilayeti’nin merkezi ve iskelesidir. Başlıca ihracatı kahve, sedef, sahtiyan, balmumu, fildişi, günlük²⁴, zamk, sakız vesairedir.

Basra: Basra namındaki körfezin sonunda ve Şat Nehri sahilinin sağ tarafında geniş bir limandır. 500 tonlatalık gemiler girebilir. Çarşı ve pazarları gayet mükemmel ve muntazam, Osmanlı memleketlerinin, Acemistan’ın ve Hindistan’ın merkezi olup Bağdat’ın dahi iskelesidir. Külliyetli ihracatı gül suyudur.

Osmanlı Devleti’nin Ticarete Mühim Olan Başlıca Dâhili Şehirleri

Edirne: 100.000 nüfusa sahip ve Meriç Nehri üzerinde bulunan bir şehirdir. Şarap, koza, zahire, balmumu, meşin ve deri üzerine Fransa ile külliyetli ticaret eder. Şehrin içinde peşkir ve kaba çuka fabrikaları mevcuttur. Edirne’ye demiryolu işleyeliden beri fevkalade ehemmiyet arz etmiştir.

Dimetoka: Edirne Vilayeti dâhilinde 15 bin nüfusu bulunan bir şehirdir. Fağfuri²⁵, ipek ve yün imalatı kâr haneleriyle şöhret kazanmıştır. Koza, zahire ihracatı çoktur. Bir önceki yılda beldede 450 bin kıyye tütün hâsıl olup bunun ¾ kısmı dışarıya ihraç olunur.

Bursa: 35.000 nüfusu olup Anadolu’nun büyük şehirlerinden biridir. Keşiş dağının eteğinde, ipek ve koza ticareti külliyetlidir. Bu şehirde ipek dokuması çok ilerlemiştir.

Adana: 55.000 nüfusu vardır. Mersin’den 50 kilometre mesafede bulunup Avrupa ve özellikle Fransa ile ticaret yapmaktadır. Meşhur ürünleri susam, keten, kenevir vesairedir. Arazisi ziyadesiyle verimlidir.

¹⁹ İnce dokunmuş, parlak ve üzerinde desen bulunmayan ama açık koyulu iki renk gibi görünen ipekli kumaş.

²⁰ Balinalardan, özellikle de ispermeçet balinasının başından elde edilen, mum yapımında ve kozmetiklerde kullanılan ak renkli bir tür yağ.

²¹ Suudi Arabistan’ın Kızıldeniz kıyısında liman şehri. Yenbu’ olan şehrin adı eserde bu şekilde geçmektedir. (Bilge, Küçükaşçı, 2013).

²² Kızıldeniz. (Bilge, 2002).

²³ Baklagillerden, anayurdu Meksika olan, odunundan kırmızı boya elde edilen bir ağaç.

²⁴ Fındıkgillerden olup kışın yapraklarını dökmeyen boyu yirmi metreye kadar uzayabilen bir ağaç türüdür.

²⁵ Çin işi porselen. (Develioğlu, 2005).

Tarsus: 30.000 nüfusu vardır. Fransa ile ticareti mühimdir. Denizden 12 kilometre ve kendi iskelesi Mersin'den 25 kilometre mesafededir. Konya ve civarındaki beldelerin antreposu (deposu) olup çarşı ve pazarının mükemmeliyeti ve Mersin ve Adana'ya olan şose ve araba yolları cihetiyle Osmanlı memleketlerinin mamur beldelerinden olup ihracatı külliyyetli pamuk, susam, buğday, balmumu, deri, yün, kereste, halı, hububattır. İthalatı dokuma ve masnuattır²⁶.

Ankara: 35.000 nüfusu vardır. Bu vilayette bir nevi keçiden tiftik namıyla bir yün hâsıl olur ki buna emsal yün pek az yerde bulunur. Bu üründen yıllık 4 milyon kilogram yabancı memleketlere ihraç olunur. Başka ihracatı afyon, bal vesairedir.

Kayseri: 30.000 nüfusu vardır. Erciyes Dağı eteğinde bulunup ihracatı külliyyetli olarak cehri, yün ve kitredir.

Erzurum: 60.000 nüfusu vardır. Bu şehir deniz kenarından 5895 kadem yüksekliğindedir. İthalatı İngiliz basmaları, Fransız ve Macar pamuk mensucâtı, şeker, kahve, çay, kalay, kurşun, demir, bakır, gaz, meşin, çam, isparmeçet, fağfuridir. İhracatı pamuk, yün, keçi kılı, balmumu, kitre (inek, koyun, at) gayet makbul kereste ve çiriştir²⁷. Sanayi bu şehirde oldukça ileride olup sahtiyan-ı adi, sabun, isparmeçet ve bez fabrikaları vardır.

Bitlis: 30000 nüfusu vardır. Bu şehir Erzurum, Bağdat, Şam, Halep ve Diyarbakır'ın merkezi bulunduğu ticareti pek mühimdir. Mahsulü her nevi meyve, zahire, koyun, keçi ve inek derileri, balmumu, kitre, tiftik, keten, demir, pamuk ve baldır.

Van: 30.000 nüfusu vardır. Van Gölü'nün sahilindedir. Şimdi bir şirket bu gölde vapur işletmektedir. İhracatı keçi derisi, şarap, yün, tiftiktir.

Sivas: 20.000 nüfusu vardır. İhracatı koyun, pamuk ve yün dokuması, fağfuri ve derilerdir.

Harput: 30.000 nüfusu aşkındır. Bu şehir bir dağ üzerinde inşa olunmuştur. İhracatı pamuk, hububat, ipek, haşhaş, zeytinyağı, şarap ve koyundur.

Halep: 120.000 nüfusu vardır. İthalatı pamuk ve yün dokuması, çuka, demir, bakır, şeker, hububattır. İhracatı boya, halı, yün, pamuk, ipek, kuru üzüm, haşhaş ve kitredir.

Şam: 200.000 nüfusu aşkın olup arazi gayet verimlidir. İhracatı her nevi hububat, sumak, anason, kuruyemiş, balmumu, iyi cins atlar, damasko²⁸ ve kotoni adı verilen kumaşlar, koyun ve keçi derileridir.

Bağdat: 80.000 nüfusu aşkındır. Bu şehir Arabistan, İran ve Hindistan ticaretinin merkezidir. Bıçakçılık bu şehirde birinci mertebededir.

Osmanlı Memleketlerinin Ticareti

Osmanlı memleketlerinde ticaretin şu beş altı sene zarfında an be an genişlemekte olduğu görülmektedir. Mamafih bazı eksikliklerin bulunduğunu itirafa mecburuz. Ticaretin genişlemesine yardımcı olabilecek şeyler yani dâhili sanayimizin ve umur-i nafianın²⁹ ilerlemesi ki bunlar dahi büyük sermayedarlarımız olmadığından doğal olarak yabancı sermayelerinden istifadeye bağlıdır. Henüz talep edilecek derecede değildir.

Ülkenin arazi ve mevkiinin müsaadesiyle beraber dâhili sanayimiz de ilerlemiş olsa idi Osmanlı memleketlerinin ticaretiyle rekabet eden az memleket bulunacaktı. Bugün dış ticaretimiz yabancıların elinde gibidir.

Osmanlı memleketlerinin dışarıdan aldığı maddeler aşağıdakilerdir:

İpek, yün ve pamuk mensucâtı, çukalar ve moda müteallik akmeşe kadifeler, şapkalar dantelalar, kundura ve botlar, fağfuriden mamul çeşitli meşrubat kâseleri, çerçiliğe dair eşyalar, basmalar, şeker, kahve, ecza-yı nâriye³⁰, esliha-i nâriye, camlar, her çeşit alkollü içecek, makineler, isparmeçet, gaz, pirinç, tuzlanmış balıklar, un, kâğıttan yapılmış evde kullanılan süs eşyaları, çakılar, bıçaklar vesaire vesaire. Dışarıya ihraç eylediği maddeler şunlardır: Hububat, temel maddeler, kök boya, cehri, kitre, koza, pamuk, yün, tiftik, koyun ve keçi derileri, balmumu, kereste, halı, kilim, seccade, şallar, kuruyemiş, fındık, keten, kenevir, afyon, haşhaş, zeytinyağı, susamdır ki bu ticaret yıllık 2 milyon franka ulaşır.

²⁶ Sanatkârane yapılan şeyler. (Develioğlu, 2005).

²⁷ Mart ve Nisan aylarında yetişen sebze olarak da kullanılan bir ot.

²⁸ Şam şehrinin Yunanca adıdır.

²⁹ Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Bakanlığı'na verilen isimdir.

³⁰ Yanıcı kimyasal maddeler.

İthalat: 960.000.000

İhracat: 1.040.000.000

Yekûn: 2.000.000.000

Osmanlı memleketlerinin bu ticaretine iştirak eden evvela İngiltere 950 milyon Frank, Fransa 500 milyon Frank, Avusturya 100 milyon Franktır. Bunlardan sonra Yunan, Rusya, İtalya ve Belçika ile cüzi miktardır.

Sanayi

Ülkenin bazı yerlerinde halı, seccade, oya, şerit kaytan, sırma kılaktan³¹ iplik, çekmece takımı, çini taklitleri imalatı, çömlekçilik, sabunculuk, çubukçuluk, davulculuk kemale varmış sanayidendir.

Bundan otuz kırk sene önce ülkenin pamuk ve yün dokumaları ülke içine kâfi geldikten sonra dışarıya bile ihraç olunuyor idi. Şimdi ise iç sanayi eski derecesini kaybetmiştir. Bunun sebebi ise evvela sanayiın teşvik olunmaması, sonra ihracat vergisinin fazla olmasıdır. Eğer bu iki noktaya dikkat olunmuş olsa idi şimdiye kadar haylice ilerleme olur idi. Önceleri Halep, Diyarbakır, Bursa, Musul ve İşkodra'da yüz bini aşkın fabrika ve işyeri var idi. Şimdi ise pek azalmıştır. 1243 senesinde İngiltere'den Osmanlı ülkesine dâhil olan pamuk ve yün dokuması dört yüz bin liraya ulaşırdı. Yerli metanın azalmasıyla bu miktar seneden seneye artarak şimdi yedi sekiz milyon lirayı aşmaktadır.

Osmanlı ülkesinin pamuk mamulâtı cüzi ise de beğenilirliği cihetiyle Avrupa'nınkilerle rekabet edebilir. İstanbul ve Rumeli'de pamuk bezi ve çevre, Halep ve Aydın'da havlu ve tül bent.

Yün mamulâtı dahi takdir olunmuştur. İstanbul ve Filibe'de fes ve kaba çuha, Ankara'da tiftik şalı ve sof, ipek destgahları³² başlıca Bursa'da peştamal, canfes, boyun bağı, mendil, Beyrut ve Şam'da ibrişim ve iplik destgahları vardır.

Şekercilik ve reçelcilik İstanbul'da ve Suriye'de âlâ bir mertebededir. Sabun, zeytinyağı ve gülsuyu fabrikaları İstanbul, Edirne, Filibe, Rumeli, Lazkiye, Antakya ve Girit'te bulunur. Ateşli silah imalatı ülkede ileridedir. Başlıca imal yerleri İstanbul, Edirne, Erzurum ve Zeytun'dadır. Çakı, bıçak, makas Rumeli'de imal olunur.

Boyacılık Edirne, Halep ve Musul'da meşhurdur. Kuyumculuk, cevahircilik başlıca İstanbul, Beyrut ve Şam'dadır. Fağfuri taklitleri İstanbul ve Diyarbakır'da, çanaklar ve testiler Dimetoka ve Çanakkale'de bulunur. Kayık, mavna³³ ve gemi inşaaı için İstanbul'da Trabzon, Giresun, Sinop, Samsun ve İnebolu gibi sahil yerlerde tersane bulunur.

5. Sonuç

Osmanlı Devleti modernleşme döneminde klasik dönemde var olan eğitim kurumlarına çok sayıda yeni okullar eklemiş, aydınlanma dönemi sonrası tüm dünyada yaşanan bilimsel gelişmelere uzak kalmamak, memleketi çağın gerisinde bırakmamak için büyük bir mücadele vermiştir. Hamidiye Ticaret Mektebi Âlisi bu mücadelenin bir sonucudur. Okulda verilen eğitimde ticarete başarıyı yakalamanın coğrafya bilgisinden ayrı olamayacağı gerçeğinin farkına varılması hem dünya hem memleket dâhilindeki coğrafi durumu öğretmeye yönelik derslerin müfredata alınması ile sonuçlanmıştır. Ticaret mektebi öğrencisi için elbette öncelikle memleketin coğrafi durumu, ticari hayatta nasıl bir potansiyele sahip olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Bundan mütevellid okulda Ticari Coğrafya dersleri verilmiş ancak bu derste okutulacak bir ders kitabının hâlihazırda bulunmaması mektebin son sınıf öğrencilerinden Manolyan Efendi'yi bir ders kitabı hazırlamaya yönlendirmiştir. 1884-1885 (H. 1302) tarihinde basılan eserde Osmanlı Devleti'nin mevcut ticari potansiyeli her yönüyle ele alınmıştır. Buna göre 5.489.000 kilometrekarelik Osmanlı coğrafyasında bu tarihte 49 milyon nüfus yaşamaktadır. Sıcak, sıcağa yakın ve ılıman iklim bölgelerine sahip Osmanlı coğrafyasında çok çeşitli bitkiler yetiştirilmekte, hayvancılık, madencilik, gemi ticareti yapılmaktadır. Bu hususlarda Osmanlı coğrafyası önemli bir potansiyele sahiptir. Devlet, Avrupa ve Asya'da toplam 10.440 kilometre uzunluğunda sahile sahip olup bütün limanları halka açıktır. Ticaret gemileri ise Osmanlı, Mısır, İngiliz, Fransız, Nemçe, Alman, Rus ve Rum ülkeleri arasında seyahat

³¹ Kılâb denilen eğirme çarkıyla pamuk ipliği üzerine bükülüp sarılan gümüş veya altın veyahut ipek veya pamuk karışık tellere verilen ad (Pakalın, 1993).

³² İşyeri, tezgâh.

³³ Yakın kıyılara ya da limanın uzaklarında demirlemiş gemilere yük götürüp getiren güvertesiz, büyük tekne.

etmektedir. Çok geniş bir araziye sahip olan memlekette İstanbul başta olmak üzere ticarete çok mühim yere sahip olan pek çok şehir bulunmaktadır. Eserde Osmanlının ithalat ve ihracat ürünleri, bu ürünlerden elde edilen gelirler de ayrıca ele alınmış, hangi ülkelerle ticari ilişkiler olduğu açıklanmıştır. Sanayi hususunda memleketin ihracat vergisinin fazla olması, sanayinin teşvik olunmaması gibi nedenlerle istenilen seviyenin yakalanamadığı dile getirilmiştir. Osmanlı ülkesinin tüm ticari potansiyelini ortaya koyan bu eser bugüne o dönem Osmanlı ticari coğrafyasını yansıtırken, o dönemde Ticaret Mektebi öğrencilerine de çok mühim bir rehber vazifesi görmüştür.

6. Extended Abstract

The Ottoman Empire entered a period of military decline since the late 18th century and tried to make innovations in many areas in order to get rid of this decline. In this study, a publication that is the product of this innovation effort has been examined. When the effect of the industrial revolution was felt all over the world and affected the Ottoman Empire, the state tried to get rid of the negativities of the revolution economically. Because with the industrial revolution, commercial commodities have changed, and the effort to find a market area has led the countries of the world towards the colonial war. The merchants of the country were in a difficult situation when the Ottoman lands, which were in a good market situation with its wide geography, combined with the conveniences provided by the capitulations to foreign countries. In the Ottoman geography, the people who were engaged in commercial life were mostly non-Muslim Ottoman subjects. In order to include the Muslim segment in commercial life in terms of a solution to this situation and to find a solution to the current economic problems, the state started to look for solutions, and with the thought that these solutions could not be without education, it entered into the thought of establishing a trade school.

The idea of establishing a trade school within the borders of the Ottoman Empire goes back to the 1860s. According to the news in the press at that time, it is planned to establish a trade school in the Trade Office building in Istanbul. However, this first attempt did not yield any results. It was necessary to wait for the year 1883 for the opening of this school, which was thought to provide education on trade. In 1883, Sultan II. With the support of Abdulhamid, a school called Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âli was opened. The school was modelled after the Paris Commercial School and opened with French influence. In addition to calculus, history, geography, economics, chemistry, law and physics courses, language courses such as French, Arabic, Italian, and English were also taught at the school.

It is understood that the Hamidiye Commercial School tried to give lessons to improve the commercial life. One of these courses is the commercial geography course. It is not possible to know the commercial life of the country and the world without the knowledge of geography. With this understanding, such a course was included in the school curriculum, but the lack of a resource as a textbook led one of the senior students of the school, Hüsrev Manolyan, to carry out a study to fill this gap. It is also remarkable that a student of the school was involved in such a study.

Manolyan's *Memâlik-i Osmâniye'nin Coğrafya-yı Ticâriyesi* (Commercial Geography of the Ottoman Lands) consists of 31 pages and has been adapted to today's Turkish in this study, since it is not very voluminous. With such a study, it was aimed to provide information about the commercial geography of the Ottoman Empire at that time, and to contribute to the geography history and economic history to be made later.

Manolyan's study was written in 1884-1885. At that time, the Ottoman geography was 5,489,000 square kilometres and had a population of 49 million. In the country, where the climatic conditions can be classified as hot, close to warm and temperate, many varieties of plants grow, and it has an important potential in areas such as animal husbandry, mining and ship trade. The country, which has a very wide coastline, has the advantage of establishing commercial relations with the whole world with its important ports. In the work, information was given about the import and export products of the Ottoman Empire, and explanations were made about what these products were, where they were in the country and how much income they brought. In the work, it is aimed to reveal the potential commercial situation of the Ottoman geography, thus, it is aimed to make an important contribution to the students of the Commerce School. However, it is understood that the trade school could not achieve the desired success. Because the

school could not achieve success because of financial impossibilities and, according to some researchers, it had a curriculum that was difficult to implement in the Ottoman country at that time.

This study mainly aimed to transfer the work entitled *Memâlik-i Osmâniye'nin Coğrafya-yı Ticârîyesi* by Hüsrev Manolyan, one of the senior students of the Commercial School, by adapting it to today's Turkish, however, a brief history of geography and the Commercial School in the Ottoman Empire, who Hüsrev Manolyan was and why his work was related to the subject. By giving information about what he wrote, it was aimed to emphasize the history of geography and the late commercial potential of the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Empire, Commercial School, Geography.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no: 0.00480/01

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Mc_Osm_ K.00091.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Müteferrik Evrak, 55273.

Sicil Defterleri, no: 69.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HR. SFR.3., 348-34.

BOA, İ. DH., 978-77235.

BOA, . MF.MKT., 94/163.

Tetkik Eserler

Adıvar, A. (1991). *Osmanlı Türklerinde ilim*. Remzi Kitabevi.

Ak, M. (1993). Coğrafya Osmanlılar dönemi. *İslam Ansiklopedisi*, C.8, 62-66.

Ak, M. (2004). Osmanlı coğrafya çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 163-211.

Aytürk, E. (2020). *Osmanlı Devleti'nde coğrafya eğitimi (1839-1922)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum Binalı Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baltacı, C. (1999). Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, *Türkler Ansiklopedisi*, C 11, 446-462.

Bilge, M. L. (2002). Kızıldeniz. *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, 557-559.

Bilge, M.L. & Küçükşacı, M. S. (2013). Yenbu. *İslam Ansiklopedisi*, C. 43. 421-423.

Bozkurt, N. (2020). İpek. *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 361-362.

Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lügat*, Aydın Kitabevi.

Emecen, F. (1991). Antalya. *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, 232-236.

Erdoğan, A. (2016). *Hamidiye ticaret mektebi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergin, O. N. (1997). *Türkiye maarif tarihi*, C. 3, Eser Matbaası.

Gümüşçü, O. (2010). Osmanlılar'da Coğrafya Bilimi. Y. Unat (Ed) *Osmanlılarda bilim ve teknoloji makaleleri* içinde (s. 593-646). Nobel Yayın.

Güvemli, O. (2005). Türkiye'de ticaret liselerinin kuruluş öyküsü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 28, 16-23. <http://journal.mufad.org/attachments/article/548/4.pdf>

Güvemli, O. & Güvemli, B. (2018). "Türk işletme tarihi üzerine". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı. 5-46.

İhsanoğlu, E. (2010). *Osmanlılar ve bilim kaynakları ışığında bir keşif*. Etkileşim Yayınları.

İzgi, C. (1997). *Osmanlı medreselerinde ilim*, C. 2, İz Yayıncılık.

Karakas Özü, N. (2019). Epistemolojik sınırları ve ilişkileri bağlamında Osmanlıda üç bilim: kozmografya, astronomi ve coğrafya. *Dört Öge*, 16, 113-136. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

Mengeş, Y. (2017). "İkinci Dünya Savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 ada ve Meis) Adaları". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 34, 279-318.

Oruç, Ş. & Tokcan, H. & Demirkaya, H. (2006). *Yapılandırıcı yaklaşıma bir örnek: Osmanlı dönemi coğrafya ve coğrafya öğretimi kişileri- eserler- kitaplar- makaleler- ders örnekleri*. Beyaz Kalem Yayınları.

Özkul, A. S. (2007). Ticaret mektebinde verilen eğitim üzerine bir inceleme: "usûl-i ticaret dönemi (1883-1916)". *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 5-42.

Özku, A. S. (2016). Servet-i Fünûn Mecmuası'nda yayımlanan ticaret mektebi yazıları üzerine bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 323-338.

Özku, A. S. (2019). Türk yükseköğretimindeki ilk işletmecilik okulunda verilen eğitimin teorik ve pratik boyutları: 1916 tarihli müfredat programı bağlamında bir inceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (18), 107 – 122.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C. 1-2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Somel, S. A. (2010). *Osmanlıda eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, otokrasi ve disiplin*. İletişim Yayınları.

Sönmez, N. (2018). *19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda basılmış coğrafya kitaplarına göre İstanbul ve muhtasar coğrafya-yı musavver isimli eserin transkripsiyonu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk, İ. C. (2007). Osmanlı devleti ilköğretim okulları coğrafya müfredat programları – coğrafya öğretim usulleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 201-212.

Üstüner, A. (2019). Klasik çağ sonrası Osmanlı coğrafya çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(33), 41-104.

Yeşiltepe, D. S. (2010). *Osmanlı döneminde coğrafyanın müfredatta yer alması ve hazırlanan ilk ders kitapları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.